

Lidija Radulović

*Odeljenje za etnologiju i antropologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
lradulov@f.bg.ac.rs*

**(Hiper)produkcija čuda i čudesnih dela:
značenja narodnih i crkvenih interpretacija i njihov
značaj za proces desekularizacije u Srbiji***

Apstrakt: Čuda i čudesa u Srbiji poslednjih dvadesetak godina bitno su obeležje procesa desekularizacije koji se odvija na različitim nivoima. Srpska pravoslavna crkva teži da revitalizuje crkveno pravoslavlje i privuče što više vernika, međutim, među vernicima se istovremeno revitalizuje i narodno pravoslavlje kroz populističke interpretacije sa elementima narodne religije. U ovom radu se analizira javna produkcija čuda u Srbiji na osnovu medijskih izvora, a zatim, lična iskustva ispitanika koji svedoče o nekim manifestacijama čuda.

Cljučne reči: religija, čuda, narodno pravoslavlje, desekularizacija, Srpska pravoslavna crkva, religijsko iskustvo

Uvod

Čuda i čudesa¹ koja se poslednjih dvadesetak godina događaju u Srbiji i na prostorima bivše Jugoslavije zaslužuju pažnju naučnika iz više razloga. Kao fenomen popularne religioznosti pojava čuda legitimise kultno mesto određene zajednice oko kojeg se konstruiše ritualna tradicija važna za integraciju zajednice i konstrukciju grupnog identiteta. Kao individualni religijski doživljaj, sa dubokim emocionalnim ulaganjem, pojava čuda u životnoj priči može da dobije ključni značaj i značenje za pojedinca (Baeva 2000, 76). Javna produkcija čuda ima važnu ulogu u mobilizaciji vernika, a mobilizacija vernika je neophodna za ostvarivanje različitih društvenih i političkih ciljeva. Čuda su oduvek podrazumevala određenu javnost događaja, svedoke koji su pronosili glas o njima ali svako vreme je imalo svoje mehanizme pronosenja. Savre-

---

* Tekst je nastao kao rezultat rada na projektu 177018, finansiranom od strane MNTR RS.

¹ Reč *čudo* je sveslovenska, praslovenska a po svoj prilici i praindoevropska. Tragove stare osnove predstavljaju heteroklitni oblici množine kao sh. *čudesa* (Loma 2000, 7).

meni mediji omogućavaju da se taj glas pročuje brže i dalje, međutim, na izvestan način mediji učestvuju i u konstruisanju, produkciji i promovisanju verovanja u religijska čuda. Koristeći medije kao izvor istraživanja, u ovom radu, bavim se analizom javne (hiper)produkcije čuda u Srbiji, a zatim, na osnovu terenskih istraživanja i dvadeset intervju sa ispitanicima koji svedoče o nekim manifestacijama čuda, analiziram i njihova lična iskustva.

Religijska čuda i čudesa su univerzalan fenomen prisutan u gotovo svim religijama. Religijski preporod je zahvatio planetu globalno (osim zapadne Evrope) i pitanje uloge religijskih čuda u tom procesu zaslužuje da bude istraženo. Ikone i kipovi Bogorodice i Isusa krvotoče, plaču i mirotoče, čudesna isceljenja i ukazanja širom sveta privlače po nekoliko stotina hiljada ljudi. Lik Bogorodice se pojavljuje na najneobičnijim mestima, najčešće na kori drveta, steni ali i na modernoj zgradi od stakla Seminole Finance-a u Clearwater-u na Floridi. Pola miliona posetilaca je u toku tri nedelje, pred Božićne praznike, došlo da vidi "sliku" Device Marije u duginim bojama na pomenutoj zgradi. Masovno evociranje starozavetnog proročanstva priziva vreme spasenja kada bi Bog trebalo da leči ljudska tela i duše (Biblijski priručnik 1989; Shanafelt 2004, 319).

Čuda i čudesa u Srbiji poslednjih dvedesetak godina bitno su obeležje procesa desekularizacije u kojem Srpska pravoslavna crkva nastoji da revitalizuje crkveno pravoslavlje, međutim, među vernicima se istovremeno revitalizuje i narodno pravoslavlje budući da vernici čine zajednicu koja, i pored tendencije institucionalnog okupljanja i tzv. "ucrkovljenja", ostaje i dalje u velikoj meri na populističkim interpretacijama pravoslavlja sa elementima narodne religije. U tom procesu odnos prema svecima, naročito onima koji se smatraju najvećim čudotvorcima kao što je Vasilije Ostroški, najjasnije izražava narodna shvatanja i potrebe vernika ili onih koji se sve češće nazivaju "novim vernicima".

Fenomen čuda se u antropologiji konceptualno ne izdvaja od magije i veštičarenja. Antropološke studije su uglavnom orijentisane na vraćanje i veštičarstvo, šamanizam, isceljenje i kosmologiju. Kao što su klasični antropolozi smatrali, čuda su za predmoderne narode bila samo neuobičajena manifestacija uobičajene moći. Shanafelt predlaže uvođenje termina čudesa ili čudesnih dela koji bi odgovarao onim slučajevima koji se ne mogu podvesti pod tradicionalni koncept magije. U tom smislu, magiju operacionalno definiše kao vrstu manipulacije ultra-prirodnim silama u cilju ostvarenja određenih rezultata od kojih neka mogu biti i čudesa. Ona, čudesa, označavala bi svaki događaj ili efekat neuobičajenog čuda koje treba da bude opipljivo, stvarno i rezultat ultra-prirodne sile. U konceptualizaciji ovog odnosa između čuda, čudesa i magije, čudo bi zapravo moglo da se podvede pod širi pojam čudesa, od kojeg se pak razlikuje po tome što je do čuda došlo bez procesa manipulacije, već, kako se tradicionalno veruje, ono je rezultat spontane božanske namere (Shanafelt 2004, 336). U ovom radu pojam čudesa ili čudesnih dela koristim najpre za primere narodnih interpretacija u kojima se

nesrećni događaji sa srećnim ishodom tretiraju kao čudesna dela svetaca zaštitnika ili Bogorodice. Takođe, pojava mirotčenja i krvotočenja kao i plač ikona, te moć relikvija podpadaju pod operacionalnu definiciju čuda, dok su isceljenja, na primer, čudesna dela. Čudesa se u tom smislu šire odnose i na isceljenja dodirom, energijom, lekovitom vodom, spavanjem u hramu ili na kultnom mestu i drugo, kao i na različite paranormalne pojave.

Frejzer i Radin smatraju da su čuda različita od magije jer predstavljaju manifestaciju transcendentnog Boga u odnosu na magiju koja predstavlja manipulaciju duhovnim carstvom koje postoji u prirodi (Shanafelt 2004, 319). Smisao Isusovih čuda je upravo u tome da proslavlja Boga a ne samog Isusa. On nije koristio magiju već samo reči i dodir jer je sam Bog delovao preko Isusa u nastojanju da ispuni svoja obećanja. Dalekosežniji cilj je bio da ljude privede veri ili da verujuće učvrsti u njihovoj veri.² Smisao i funkcija čuda praktično su ostali nepromenjeni do današnjih dana.

Srpski sveci: narodna i crkvena verzija čudotvorstva

Čuda, dakle, imaju prvenstveno funkciju da privedu ljude veri, da poveruju u spasiteljsku moć Boga koji deluje kroz Isusa a kasnije i kroz svece njegove "poslanike" u ovozemaljskom životu.³ Reklo bi se da ostvaruju svoj cilj sudeći po povećanom broju religioznih u Srbiji. Međutim, religioznost koju indukuje verovanje u čuda danas ima svoje specifičnosti u odnosu na druge oblike religioznosti. U velikoj meri ona predstavlja izraz buđenja narodnog pravoslavlja, narodne interpretacije čuda koja se razlikuje od biblijske i kanonske. Za narodno pravoslavlje je karakteristična narodna recepcija i interpretacija poruka pravoslavne crkve, velika posvećenost svecima i Bogorodici, praktično, na osnovu ritualne prakse i verovanja mnogo veća nego kada je reč o Bogu (Bandić 2010, 11-23). Međutim, kao što sam naglasila, čuda koja se pripisuju svecima kanonski se u hrišćanstvu ne izdvajaju kao njihove lične zasluge već su direktna ili produžena ruka Boga i njegove uloge spasitelja. U tom smislu

---

² Reči apostola Pavla (1 Kor.14:22) možemo da tumačimo i kao "očiglednu nastavu" za neverujuće, ljude koji su se udaljili od crkve. U tom smislu se na izvesnim mestima od strane teologa tumači veliki broj čuda u prvobitnom hrišćanstvu u odnosu na kasniji dvehiljadegodišnji razvoj hrišćanstva. Hrist svojim čudima "ukrepljuje" veru svojih učenika u sebe a istovremeno potvrđuje narodu istinu svog učenja. Čuda nagoveštavaju i novi period ljudske istorije, potpuni preobražaj (Protojerej Stefan Ostroumov, *Misli o čudima*). http://manastirlepavina.org/novosti/index.php/weblog/detaljnije/misli_o_cudima.

³ (Mk 9. 23; "Isus mu reče: Kažeš: 'Ako možeš!' Pa sve je moguće onom ko veruje"; Mk 9. 24 Otac tog deteta je odmah povikao: "Verujem! Ali pomози mi da imam više vere!").

se "nova" čuda ispituju od strane crkve i retko prihvataju kao Božje objave, odnosno, crkva se najšeće ne izjašnjava da li su ona u skladu sa božjom objavom. Primer Međugorja gde se godinama vodi rasprava o ukazanjima Majke Božje, pri čemu Katolička crkva još uvek nije priznala ili prihvatila čuda koja su se tamo dešavala. Potvrda mirotčenja neke ikone u pravoslavlju traži se od episkopa, naime, on potvrđuje autentičnost "mira", uljaste bezbojne tečnosti prijatnog mirisa. S aspekta hrišćanske religije čudo, kao znak Božjeg delovanja, usko je povezano sa životima svetaca i praktično je jedan od uslova za kanonizaciju, odnosno, odluku da se neko proglasi za sveca. Narodna pobožnost, međutim, češće zasluge pripisuje lično svecima i Bogorodici. Žitija svetaca, u kojima se između ostalog pominju ali u velikoj meri i naglašavaju njihova čuda, doprinela su razvijanju kulta svetaca u pravoslavlju. Narodna pobožnost izražena kroz molitve, poštovanje ikona i slave vezana je za pojedine svece i Bogorodicu, međutim, među njima ima i onih koji nisu zvanično kanonizovani. Mnogobrojni sveci su praktično najpre poštovani u narodu kao sveci a tek kasnije i zvanično kanonizovani. Crkva se ne protivi nedavnom predstavljanju Patrijarha Pavla sa svetačkim oreolom u oltaru Hrama sv. Dimitrija u severnoj Kosovskoj Mitrovici, kao i na freskama u hramovima u Australiji. Nije retkost i danas u pravoslavlju da najpre vernici proglase neku značajnu ličnost za svetitelja, pa se tek nakon nekoliko godina kanonizuje. Poznati su slučajevi Vladike Nikolaja Velimirovića i Justina Popovića koji su nedavno kanonizovani.

U domaćoj etnologiji o ovom segmentu narodnog verovanja uglavnom je pisano u skladu sa modelom o hristijanizaciji paganskih verovanja i dehistijanizaciji pravoslavlja. Obrazac koji su mnogi naučnici usvojili, ali ne i dalje razvijali, ponudio je Čajkanović govoreći o dvostukoj, narodnoj i crkvenoj interpretaciji hrišćanskih svetaca. U okviru narodne interpretacije neka hrišćanska bića su zadržala paganske karakteristike ili su, pak, paganska bića dobila hrišćanski oblik (Čajkanović 1973, 309). Upravo je ovaj Čajkanovićev stav usmereo mnoge istraživače, kako smatra Dušan Bandić, da tragaju za paganskim elementima u likovima svetaca a da pri tome zanemare savremene predstave o hrišćanskim svecima koje su nastale u drugim društvenim i kulturnim okolnostima, prilično udaljene od likova "prerušenih paganskih božanstava" (Bandić 1997, 268). Istraživanja Dušana Bandića u seoskoj sredini u Srbiji na početku poslednje decenije XX veka, pokazala su tranzicionu "prirodu" predstava o svecima koje su se revitalizovale nakon ateističkog perioda i bile u procesu ponovnog formiranja. Budući da su ispitanici pripadali starijoj generaciji koja je odgajana u duhu ateističkog pogleda na svet, "rezultati te kampanje prisutni su i danas, u vreme renesanse pravoslavlja", u tom smislu, Bandić govori o prisutnom procesu profanizacije svetaca. Naime, ispitanici su nastojali da svetačkim likovima daju obostrani pečat i istaknu njihovu "ljudsku" dimenziju. Sveci su na izvestan način, dakle, izgubili oreol natprirodnih zaštitnika ljudi a njihova čudotvornost je dobrim delom potisnuta i lokalizovana, praktično svedena na

lečenje svetačkim moštima u pojedinim manastirima (Bandić 1997, 272). Dva-deset godina od Bandićevih istraživanja možemo da kažemo da su profanizovani sveci "doživeli" ponovnu sakralizaciju. Proces revitalizacije religije početkom devedesetih obeležen je i tendencijom ka nacionalizaciji svetaca. U narodnim predstavama to se izražava kroz težnju da se sveci predstave kao pripadnici sopstvenog naroda (Bandić 1997, 275). Proces nacionalizacije svetaca u narodnim predstavama samo je bleđi odraz društvenih i političkih okolnosti u kojima je religija, odnosno, Srpska pravoslavna crkva odigrala važnu ulogu, u ratnim devedestim, u konstruisanju nacionalnog nerazdvojno od religijskog identiteta. Poznata je teza, skoro pa "kanonska" u antropologiji, da socijalni i politički procesi koji vode do siromaštva, nemaštine, ratova i drugih oblika nesigurnosti, uvek rezultiraju povećanim interesovanjem za religijsko i spasiteljsku ulogu mesije, sa ciljem da olakšaju i prevaziđu lične nesreće i socijalne probleme (Kapferer *et al.* 2009, 3). Takođe, prihvaćena je i teza u antropologiji da religija služi legitimizaciji nacionalnih interesa onda kada se oni smatraju ugroženim od strane druge nacije. Međutim, kada je reč o individualnim percepcijama i potrebama vernika, čuda nemaju nacionalnu konotaciju. Poznato je, na primer, da vernici sve tri konfesije dolaze u manastir Ostrog sa istom nadom da će klanjanje moštima Vasilija Ostroškog dovesti do čudesnog rešenja njihovog problema. Nacionalizacija čuda se javlja u javnom diskursu onda kada se pojedina čuda Bogorodice i Isusa, na primer, "čitaju" kao poruke upućene srpskom narodu, da li kao opomena ili predskazanje velikih nesreća koje će ih zadesiti, ili pak kao poziv da se vrate pravoslavnoj veri a time i jedinom načinu za spasenje. Čudesna moć moštiju nacionalnih svetaca se koristi i u političke svrhe. Nakon Dejtonskog sporazuma i potpisivanja mira u Parizu krajem 1995. godine, uz saglasnost i organizaciju Srpske pravoslavne crkve, 10. maja 1996. godine litija sa moštima Svetog Vasilija Ostroškog krenula je put Hercegovine i Crne Gore. Svedoci čuda koja su se događala prilikom oblačenja bili su Patrijarh Pavle, mitropolit Amfilohije i vladika Atanasije, "svecu su se ruke savijale kao da je hteo pomoći da ga lakše obučemo za veliki put", primetio je mitropolit Amfilohije, a zatim su vernici ljubeći naprsni krst osetili "božanski miris koji je dolazio iz svečevih grudi".⁴ Na putu kroz Hercegovinu na desetine hiljada vernika je izašlo da zatraži blagoslov i pomoć od svetitelja. Litija kroz Hercegovinu kretala se do Mrkonjić Grada, rodnog mesta ostroškog sveca, takođe i grada u kojem je Hrvatska vojska imala poslednju operaciju u ratu 1995. godine. U povratku litija je prošla kroz Nikšić, u kojem se inače nalazi crkva posvećena sv. Vasiliju Ostroškom, međutim, razlog posete baš ovom gradu bio je da se prekine serija ubistava i samoubistava koja je potresala grad u periodu od samo nekoliko nedelja. O uspešnoj misiji moštiju svedoči jeromonah Jefimije, budući da do

⁴ Vidi snimak litije na: <http://www.youtube.com/watch?v=7QB536qHCdQ>, takođe i veliki broj klipova koji se pojavljuje prilikom pretraživanja pojma "čudo Božje".

godišnjice pronošnja, koja se od tada slavi u Nikšiću, nije bilo ni jednog ubistva ili samoubistva (*Dan*, 12. maj 2011). Moguće je da su putujuće misije moštiju kroz Hercegovinu simbolički bile uperene protiv konkurentske religije i marijanskih ukazanja u Hercegovini. Kako smatra Perica, Gospa iz Međugorja je negativno uticala na odnose između katolika i pravoslavaca i poremetila stabilnost u multietničkoj Bosni i Hercegovini (Perica I 2006, 280). Pronošnje moštiju odmah nakon rata svakako je moglo imati i neke dalekosežnije ciljeve osim religijskih.

Medijska promocija čuda

Analiza medijskih izvora o produkciji novih čuda, počev od devedesetih godina XX veka, ukazuje na komercijalizaciju čuda i čudesnih događaja bilo da je reč o lokalnim vlastima i pojedincima koji u tome vide mogućnost za novu turističku ponudu, ili, lokalne crkve koja nastoji da privuče vernike, u svakom navedenom slučaju čudo je neophodno za stvaranje novih svetih mesta hodočašća važnih za desekularizaciju i revitalizaciju religije u Srbiji. Ne samo vernici već i crkveni zvaničnici ovakve pojave tumače kao "prst božji", "božje delo", "čudesno znamenje" koje ukazuje na buđenje vere.⁵ Pravoslavna crkva je latetno podržavala različite manifestacije čuda i onda kada su bila povezana s prethrišćanskim verovanjima i svetilištima, nije im dala crkveni legitimitet ali na osnovu angažovanja samih sveštenika možemo zaključiti da je prećutno prihvatila ovakve izraze narodne pobožnosti kako bi im pridala značenje povratka religiji. Na više mesta stihijski se rađuju ili obnavljaju kultovi, najčešće Bogorodice koja plače a time i opominje da se narod vrati veri, što svakako predstavlja izvesnu dobrobit za pravoslavnu crkvu i u ideološkom i u materijalnom smislu.⁶ Da li je fabrikovanje čuda rezultat socijalno-psihološke potrebe vernika koju je crkva samo kanalisala u pravcu hrišćanskih verovanja i prakse, kako bi stavila monopol nad natprirodnim i paranormalnim iskustvima koja obično cvetaju u periodima društvenih kriza i ratova, ili je reč o veštačkom stvaranju potrebe s ci-

⁵ Na hiljade ljudi poklonilo se liku sveca koji se pojavio na cerovom drvetu prilikom gradnje hrama Arhangela Gavrila u selu Gornji Vrbovac kod Vranja. Tadašnji episkop niški Irinej obratio se vernicima koristeći ove izraze. *Ilustrovana politika* br 2628, 28. maj 2009.

⁶ U Hodočasničkom centru Moskvske patrijaršije održana je Opštecrkvena konferencija pod nazivom "Pravoslavno hodočašće i duhovno-moralno prosvetljenje". Zaključak konferencije je bio da obnova hodočašća predstavlja obavezu Crkve koju ne sme da prepusti turističkim agencijama, već da kroz pokloničke agencije edukuje i sveštenike i vernike da sa crkvenim agencijama idu na hodočašće (*Pravoslavljje* br. 1009).

ljem institucionalnog osnaživanja crkve? Na osnovu broja, forme u kojoj se pojavljuju čuda, spontane hodočasničke prakse koja se najpre konstruiše oko nekog svetog mesta, kao i odnosa sveštenika prema čudima verovatnije je da su obični vernici nametali i diktirali crkvi potrebu za novim čudima (Gurevič 1987, 79). Mesta čuda ubrzo postaju i mesta hodočašća, zapravo, mesta u kojima je najvidljiviji započeti proces desekularizacije, a medijskim promovisanjem građani Srbije dobijaju poruke u smislu slobodnog ispoljavanja religioznosti. Prisutni su i elementi narodne nehrišćanske pobožnosti koji od božanske sile očekuju automatsku pomoć, što ukazuje na sinkretistički karakter predstava o čudu i mestu hodočašća. Na drugoj strani, verovanja u čuda potencijalno doprinose revitalizaciji religije jer su ciljevi hodočašća u pravoslavlju vernikovo preobraćenje i usmeravanje duhovnog života prema Bogu i verničkim obrascima ponašanja, duhovna izgradnja i verski život po obrascu pravoslavlja ili kao konačni cilj - duhovno dobro postignuća večnog života (Radulović 2010).

Verovanje u čudo koje se nekada davno dogodilo, nada da će se ono ponoviti ili potvrda da se već dogodilo i događa osnova su da se neko mesto, ikona ili neki drugi predmet proglaše svetim mestom i razlogom za hodočašće. Počev od devedesetih godina u Srbiji su produkovana nova ili obnovljena stara hodočasnička mesta na osnovu viđenja i ukazanja najčešće likova svetaca na nekim prirodnim objektima kao što su zidovi pećina, kamena, kora drveta, presek u stablu ili mirotčenje, krvotočenje i plač ikona.⁷ Simboli vere, krst, likovi svetaca i Bogorodice proteklih godina bili su česta pojava širom Srbije na presečenom stablu ili kori drveta. Nekoliko zabeleženih primera otkrila su deca, tačnije dečaci prilikom seče stabala. Liku svetitelja Vasilija Ostroškog na cerovoj cepanici u crkvi svetog Nikole u Gornjoj Kamenici kod Valjeva, dnevno se pomoli desetine vernika. Za otkriće svetitelja zaslužan je dečak po imenu Saša a zatim je cepanicu paroh Čeda postavio pored ikonostasa. Iako crkva zvanično ne priznaje ovakva čuda i u selu Rudovac, kod Lazarevca, paroh Mirosлав Filipović je na osnovu blagoslova episkopa šumadijskog Jovana održao litijsku molitvu na mestu ukazanja Bogorodičinog lika na kori jasena. Za nedelju dana to mesto je hodočastilo nekoliko hiljada ljudi.⁸

Brojni slučajevi čuda vezani su za ikone koje plaču, mirotče i krvotoče. Ikona Bogorodice Trojeručice koja je 1989. godine proplakala u manastiru Slanci, kako tumače sveštenici a i narod, predkazala je buduće događaje u bivšoj Jugoslaviji i Srbiji.⁹ Najpre se pojavio krst na čelu Bogorodice a zatim i suze u njenim i Hristovim očima. Sinđel Hadži Avakum pojavu čuda tumači

⁷ "Samo Bog može sve i samo On zna šta je pravo, (manastir Đunis: poslednja nada za bolesne i nevoljne)", *Zona sumraka* br. 51, 7; *Zona sumraka* br. 50, 6-7; *Zona sumraka* br. 6, 5-6; Sveti Pantelejmon leži "od stra", *Čudo*, br.41. (Radulović 2000, 337).

⁸ "Kad sveci plaču", *Ilustrovana politika* br. 2628, 28. maj 2009.

⁹ <http://pravoslavljje.spc.rs/broj/971/tekst/manastir-svetog-stefana-slanci/print/lat>

kao najavu stradanja srpskog naroda i dodaje da se u ovom manastiru dogodio i jedinstven slučaj pojave suza u Hristovim očima, "iz trnovog venca na glavi Spasitelja potekla je tečnost na Duhove i osetio se karakterističan miris".¹⁰ Kao "nesvakidašnje" čudo navodi se i miris koji je ikona sv. Petke u manastiru Pokajnica kod Velike Plane počela da širi u toku molitve jeleosvećenja za ozdravljenje bolesne devojčice.¹¹ Na sajtovima se mogu naći brojne priče o mirotičenju ikona i u privatnom vlasništvu, kao što je to slučaj u kući Hadži Njegoš Vukovića u Minhenu gde je od 2002. godine čudo mirotičenja zahvatilo gotovo sve njegove ikone, a od tada je njegov dom postao mesto hodočašća.¹² U domu turskog državljanina Esata Altindagoglua 12. februara 2010. godine proplakala je pravoslavna ikona a od tada na stotine vernika svakodnevno posećuje čudotvornu ikonu u njegovoj kući u Parizu.¹³ Boba Antić je prva primetila bistre suze na ikoni Bogorodice u Despotovcu pored Bačke Palanke, protojerej stavrofor Života Marković svedoči da su u kragujevačkoj crkvi sv. Save potekle suze Isusa Hrista. Ovo čudo tumači kao opomenu i sveštenicima i vernicima "da se zapitamo da li smo vernici samo na rečima ili i na delu" ali i kao milost božju što je rešio da opomene vernike.¹⁴ Monasi i iskušenci manastira Kuveždin krvotočenje ikone Presvete Bogorodice tumače kao loš predznak, za vernike to je znak da su se ljudi "obezbožili i skrenuli s puta pravедnosti" a da je upravo pravi put – put ponovnog oboženja i povratka veri.¹⁵ Ima i suprotnih tumačenja, na primer, protojerej Randel Dinić u crkvi svetih mučenika Flora i Lavra u Lipljanu plač iz desnog oka Majke Božje smatra njenom porukom da nije ostavila Srbe, "da ih štiti i čuva i bodri da ostanu na svojim vekovnim ognjištima".¹⁶

Viđenja običnih ljudi, najčešće žena i dece po pravilu se događaju ne u centrima vere tj. u velikim hramovima, već obično u manje poznatim mestima, često veoma udaljenim i nepristupačnim koja su inače "skrajnuta" s puteva trgovine, ekonomskog prosperiteta i razvoja.¹⁷ U manastiru Kuveždin krvotočenje ikone

¹⁰ http://www.paralelnisvet.com/Tajanstvena%20Srbija_3_suze%20bogorodice%20trojerucice.htm

¹¹ *Glas javnosti*, 25. septembar 2007.

¹² <http://www.manastir-lepavina.htnet.hr/njegosvesti.html>

¹³ http://www.alo.rs/vesti/25207/PROPLAKALA_ikona_Bogorodice

¹⁴ "Kad sveci plaču", *Ilustovana politika* br. 2628, 28. maj 2009.

¹⁵ <http://www.youtube.com/watch?v=q-4wiN9pWtI>

¹⁶ Isto.

¹⁷ U istoriji je poznata praksa prenošenja čudotvornih ikona iz provincijskih kulturnih mesta u verska i politička središta. Patrijarh Arsenije IV Jovanović je četrdesetih godina XVIII veka izbegao iz Pečke patrijaršije u Karlovce, a zatim je naredio da se ikona Bogorodice Bezdinske iz manastira u Vinči prenese u Karlovce, nastojeći da institucionalizovanim kultom ojača novi nacionalni centar i svoju patrijaršijsku titulu (Timotijević 2002, 319)

Presvete Bogorodice privuklo je veliki broj vernika, kako svedoči i sam iguman, otac Varnava, ovaj manastir je bio slabo posećen i nepoznat za većinu vernika u Srbiji.

"Na žalost našim ljudima i našim Srbima vernicima samo kad se desi neko čudo su mnogo posetljivije, vrlo malo smo imali posete....Mada ja nisam hteo da razglašavam na televiziji, nisam hteo da razglašavam pošto je vreme posta da imamo svoj mir, onda možemo da se molimo ali ljudi su doznali, čuli su i sada baš dolaze u velikom broju da se poklone ikoni. Ali mnogi veruju a mnogi ne veruju, pa smo okrenuli ikonu naopačke onda se krv vratila u oko i oni su se zaprepastili, tako eto imamo još nevernih Toma koji ne veruju u to što se dešava" (iguman manastira Kuveždin).¹⁸

Upravo im čuda koja se događaju obezbeđuju atraktivnost možda budućih mesta hodočašća i turističkih atrakcija kao što se to dogodilo u Međugorju. U selu Bigrenica u okolini Čuprije, naime, u Nemanjinoj pećini pojavili su se likovi svetaca, Bogorodice, sv. Petke, sv. Ilije i drugih, sekretar Turističkog društva "Miroslava" u tome je odmah prepoznao turistički potencijal sela.¹⁹ Malo selo Donji Adrovac kod Aleksinca je dobar primer kako lokalne vlasti i sveštenici organizuju i promovišu čudo pojave lika svete Petke koja plače na stablu drveta. Gordana Pejović svedoči o svom iskustvu viđenja čudesnog bljeska nakon kojeg se pojavio, kako je ona mislila, lik Bogorodice, međutim, sveštenici su joj objasnili da je ipak reč o svetoj Petki jer se na tom mestu nekada nalazila crkva posvećena upravo ovoj svetiteljki.²⁰ Revitalizacija religije je najpre započela devedesetih okupljanjem velikog broja hodočasnika na ovakvim mestima dok su crkve i dalje bile prazne u iščekivanju prazničnih vernika. Mirotčenje na ikoni Vasilija Ostroškog u selu Noćaj u Mačvi, vlasništvo đakona Ljubanića, prve noći okupilo je nekoliko sveštenika koji su čitali molitve i tri stotine vernika.²¹ Ikona, koja je izrađena na običnom papiru i zalepljena na medijapan ploču, stajala je u prodavnici u Sremskoj Mitrovici dve godine pre nego što ju je đakon kupio i odneo u svoj dom. Mirotčenje predskazuje da će se desiti nešto dobro, privlači veliki broj vernika a kako svedoči đakon Ljubanić dogodilo se i čudotvorno isceljenje jednog slepog dečaka. Čudo na ikoni vratilo je vernike u crkvu. Naime, ikonu đakon odnosi na liturgije u seosku crkvu i od tada su bogoslužjenja sve posećenija.²² Čudotvornu ikonu sv. Vasilija Ostroškog, đakon Ljubanić nosio je i u manastire na Fruškoj Gori,

¹⁸ Video snimak: <http://www.youtube.com/watch?v=q-4wiN9pWtI>

¹⁹ <http://manastir-lepavina.org/vijest.php?id=662>

²⁰ "Čudo: Srbija pohodi Donji Adrovac", *Ilustrovana politika* br. 2636, 23. jul 2009.

²¹ "Kapi iz "ruke" čudotvorca", *Glas javnosti*, 27. maj 2008.; "Mirotči ikona Svetog Vasilija Ostroškog", *Dnevnik*, 3. oktobar 2008, takođe i u drugim novinama i na brojnim sajtovima.

²² <http://www.tvorac-grada.com/forum>

u kojima se obično održavala liturgija a hodočasnici su imali priliku da celivaju čudotvornu ikonu.²³

Jedinstven primer objavljen na sajtu manastira Lepavina je i niz čuda koja su se događala u Zaječaru, od mirotočenja brojanice koja je kupljena u Jerusolimu, mirotočenja fotografije do krvotočenja ikone Presvete Bogorodice.

"Čudo je to što Zeječar ni tada a ni sada nije bombardovan od strane 'saveznika', a sve to mi verni pripisujemo Svetoj Bogomajci koja čuva grad. Slava grada i Hrama je Roždestvo Presvete Bogorodice pa eto još jednog svedočanstva istine" (vernici iz Zaječara).²⁴

Razvoj tehnologije i komunikacijskih sistema daje novu dimenziju verovanjima u čuda. Osim što se na Internetu može naći 401.000 rezultata sa ispisom "čudo Božje", 288.000 sa ispisom "čuda u manastirima u Srbiji", na skoro svim sajtovima vezanim za pravoslavlje postoje primeri svedočenja o nekom čudu. Sajt manastira Lepavina prednjači u odnosu na druge sajtove u praćenju modernih tehnologija. Na ovom sajtu se mogu naći pisma i svedočenja vernika koji opisuju svoja iskustva ozdravljenja i doživljaja u susretu s čudotvornom ikonom Bogorodice Lepavinske i drugim čudima na mestima hodočašća. Internet stranice tako danas predstavljaju moderne, elektronske votivne ploče. Elektronski votivi, pisma s hodočasničkih putovanja, svedočenja o iskustvima isceljenja predstavljaju i svojevrsan vid reklame kojom se privlače novi vernici.²⁵

Verovanje i praksa vezana za religijsko čudo jedan je od mehanizama propagande koje crkva posredno koristi, propagande koja je bila sastavni deo konstrukcije verovanja u čuda svetaca i u prošlosti, ne samo hrišćanstva, budući da se snaga nekog sveca u narodnim interpretacijama upravo merila njegovim čudima.

---

²³ Na sajtu manastira Lepavina, vernici pišu o svojim iskustvima. U crkvi čudotvoraca Kozme i Damjana (2008.god.) za vreme liturgije koju je služio otac Varnava a posluživao đakon Ljubanić jedna vernica ovako opisuje čudo mirotočenja: "Za vreme Svete Liturgije mirotočenje se pojačalo, ikona se orosila, niz ikonu su potekle jače struje mira, a crkvu je ispunio divan nezemni miris. Po rečima vernika za vreme pojanja Heruvimske pesme osećali su se lako i radosno kao na krilima, posetila ih je blagodat Božja". <http://manastir-lepavina.org/vijest.php?id=694>

²⁴ <http://manastir-lepavina.org/vijest.php?id=649> Tekst "Čudo božje u Zaječaru".

²⁵ http://www.manastirlepavina.org/novosti/index.php/weblog/detaljnije/zbog_ega_plau_ikone; <http://manastirlepavina.org/vijest.php?id=691>; http://www.Manastirlepavina.org/novosti/index.php/weblog/detaljnije/kada_plau_ikone; Knjiga: *Čuda Presvete Bogorodice Lepavinske*, više o tome na: <http://manastir-lepavina.org/vijest.php?id=1061>

Individualna religijska iskustva i predstave o čudima

Iako obično izostaje zvanični stav Srpske pravoslavne crkve o pojavi novih čuda, kao što smo videli iz priloženih primera, pojedini sveštenici lokalnih crkava istupaju kao glavni promoteri i kompetentni tumači čuda. Najčešće opominju i pozivaju vernike da se vrate veri a pojedini, kao na primer otac Varnava iguman manastira Kuveždin, i sami konstatuju da je pojava čuda privukla veliki broj posetilaca u manastir. Međutim, da li je Srpskoj pravoslavnoj crkvi svejedno kakva je motivacija čoveka koji tvrdi da je vernik ili da se "vratio veri"? Kako jedna ispitanica kaže da li su vernici "dostojni" da dožive čudo u kojem im se direktno obraća Bog ili u kojem posreduje svetac. Njihovi lični mitovi svedoče i o motivacijama i o uverenju da je upravo to znak da su "dostojni". "Nemaju svi ljudi dar da dožive čudo isceljenja ili neki drugi vid čuda", samim tim ove osobe se osećaju izabranim da odgovore na poziv tako što će postati vernici. Osobe koje su bile religiozne ovaj poziv smatraju obavezom da svoju veru potvrđuju, revnosnije ispunjavaju obaveze i ispoljavaju svoju veru jer, kako to neki od njih objašnjavaju, u socijalizmu to nisu mogli niti smeli. Ispitanica R. M. je doživela čudo isceljenja tako što je u toku bolesti čula glas koji je kazao da će ozdraviti da bi "služila Gospodu".

Individualan doživljaj čuda kao motivacija za pobožnost, u tom smislu, odgovara potražnji za religijom kao sredstvom "izravne utjehe", koja dobija novu društvenu funkciju, da dovede do ovostrane čovekove sreće, pri tome se jasno zapostavlja njena primarna funkcija, da vodi do onostranog božanskog spasenja (Mardešić 2006, 140).

Pravoslavna crkva, kao što je pomenuto, ne podržava zvanično doživljaje i iskustva čuda koja su u javnosti popimala, često, i senzacionalističku dimenziju. Na zvaničnom sajtu SPC ne pominju se primeri čuda i čudesna koja možemo da nađemo u štampi i na Internetu. Po pravilu, za crkvu religijska konverzija motivisana doživljajem čuda nije pravi izraz religioznosti. Međutim, na osnovu izjava ispitanika i brojnih opisa, pisama vernika koji su doživeli čudo isceljenja, vizije i ukazanja čest je povratak veri motivisan nekim doživljajem čuda. Za sedam ispitanika, ispitanih u Knjaževcu, doživljaj čuda ili čudesno delo kojeg su bili svedoci dovelo je do preobraćenja u vlastitoj veri. Ovaj doživljaj dubokog verskog iskustva inicirao je, za nekada nominalne vernike, da verovanje i posvećenost Bogu zauzmu centralno mesto u njihovim životima (Kuburuć 2009). Iskustva ispitanika mogu se tretirati kao čudesna dela u širem smislu reči. Ona su povezana sa vizijama, glasovima, snovima i nesrećnim događajima koje su preživeli na dan posvećen određenom svecu kojem pripisuju čudo spasenja. Za jednu ispitanicu to je niz neobičnih događaja i poruka koje ona tretira kao čuda kojima joj Bog poručuje da bi trebalo da se okrene veri. Religioznost u njenom, i sličnim slučajevima, u početku nije bila praćena kognitivnom komponentom, razvijala se najpre kao emocionalni, lični odnos prema Gospodu, kako

ona naziva Boga. Neobični događaji u njenom životu nisu odmah izazvali religijsku konverziju. Vremenski razmak između događaja od nekoliko godina govori nam da u slučaju pojedinih ljudi, koji nisu religiozni, događaj čuda ne mora da prati automatski preobražaj u veri, jer umesto toga usledilo je naknadno preispitivanje događaja, reinterpetacije iskustva. Međutim, nakon poslednjeg iskustva koje je doživela odlaskom u zapušteni manastir, u kojem je samo ona čula određene glasove, iste je tumačila kao znake i poziv da se okrene veri i počne sa obnovom tog zapuštenog manastira.

Nekoliko slučajeva slavljenja svetaca na dan kada ima se dogodila nesreća koju su preživeli interpretirano je kao čudesno delo kojim je svetac sprečio veliku tragediju. Obično, te porodice daju zavet da će slaviti sveca i slavu slave na uobičajni način kao da je reč o krsnom imenu. Pobožnost jedne devojke upravo se vezuje samo za poštovanje Bogorodice na Veliku Gospojinu kada joj se dogodila saobraćajna nesreća. Ne slavi ali svake godine na taj dan odlazi u crkvu posvećenu Bogorodici i uz rituale, koje je sama osmislila, ispunjava zavet i dug prema Bogorodici. Među primerima se posebno izdvaja specifičan slučaj jedne porodice, praktično samo nominalnih vernika, koja je devedesetih godina slavila Veliku Gospojinu, ali po Gregorijanskom kalendaru 15. avgusta, jer se na taj dan u Grčkoj dogodila nesreća njihovom sinu. Dakle, reč je o slučaju konstruisanog praznovanja kao zavet Bogorodici kojim se spaja srpsko, pravoslavno zavetovanje zbog čudnog dela zaštite od pogibije ali po važećem crkvenom kalendaru zemlje u kojoj se nesreća dogodila. U ovim primerima čudotvornog spasenja od nesreće, dakle, dolazi do sakralizacije vremena u kojem se čudo desilo, porodice se vezuju za određenog sveca kao spasioca a dan u kojem se čudo desilo postaje njihov porodični praznik kojim se godišnje obnavlja sećanje i doživljaj čuda spasenja.

Verovanje u intervenciju svetaca u spasenje od neke nesreće, isceljenje i ozdravljenje najčešći je motiv za obnavljanje verovanja ili za konverziju. Najveći broj ispitanika, njih jedanaest, doživelo je neki vid isceljenja kao čudo koje je usledilo odlaskom u neki manastir. Međutim, ni jedna priča mojih ispitanika se nije odnosila na izlečenje neke teške bolesti, poput medicinski neizlečivog maligniteta, osim u jednom slučaju. Takođe, jedna od ispitanica veruje da joj je odlazak u manastir Petkovica, i grožđe sa čudotvorne loze koje raste iz temelja crkve, pomoglo u lečenju neplodnosti. Put koji prelaze od bolesti do čuda isceljenja obično je tipizirana priča praćena različitim problemima vezanim za postavljanje dijagnoze ili lečenje u kojem se zvanična medicina pokazala nemoćnom. Nakon vizije ili sna u kojem se obično pojavljuje neki svetac, često Sveta Petka ili Bogorodica, ili nakon oživljavanja ikone bolesnik dobija poruku da ode na određeno mesto isceljenja ili poruku da se isceljenje već dogodilo intervencijom u snu.²⁶

²⁶ U okviru širih ispitivanja religioznosti u Knjaževcu i okolini veliki broj ispitanika je imao bar jednu priču iz svog okruženja o nekom religijskom čudu. O čudima se

Eksplanatorni modeli koji se zasnivaju na predstavama o isceljenju putem čuda podazumevaju, pre svega, verovanje da je čudotvorna moć delotvorna, iako je nekoliko ispitanika naglasilo da pre toga nisu verovali u tu mogućnost (verovatno iz konformističkih razloga), tako da verovanje u čudo postaje važan motivacioni faktor za potvrdu vere ili konverziju. Model takođe ima lično tumačenje i smisao koji se uklapa u autobiografsku priču, na nov način se osmišljavaju životne činjenice kroz lični mit, a samom doživljaju čuda pripisuje se izabranost i posvećenost (Baeva 2000, 79; Thompson 1990, 1-22).

Revitalizacija religije u Srbiji, veoma kompleksna pitanja o oblicima i karakteristikama religioznosti, odnosima vernika prema crkvenoj i individualnoj religioznosti, položaju i ulozi Srpske pravoslavne crkve u inače sekularnoj državi Srbiji i mnoga druga pitanja zahtevaju sistematska i interdisciplinarna istraživanja. U ovom radu nastojala sam da pokažem da jedna naizgled marginalna tema produkcije čuda može da rasvetli i doprinese boljem razumevanju procesa desekularizacije u Srbiji.

Literatura

- Baeva, Vihra. 2000. "Čudo kao lični mit (po materijalima savrmenih usmenih priča)". U *Čudo u slovenskim kulturama*, ur. Dejan Ajdačić, 76-88. Novi Sad: APIS, Naučno društvo za slovenske umetnosti i kulturu.
- Bandić, Dušan. 1997. "Srpski seoski sveci". U *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*, Ogledi o narodnoj religiji, 267-278. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Bandić, Dušan. 2010. "O narodnom pravoslavlju danas: istraživanja u valjeskom i kruševačkom kraju". U *Narodno pravoslavlje*, 11-23. Beograd: Biblioteka XX vek, Knjižara Krug.
- Biblijski priručnik*. 1989. Zagreb: Duhovna Stvarnost.
- Čajkanović, Veselin. 1973. *Mit i religija u Srba*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Kapfere, Bruce, Annelin Eriksen and Kari Telle. 2009. Introduction. Religiosities toward a Future-in Pursuit of the New Millennium. *Social Analysis* 53 (1): 1-16.
- Kuburić, Zorica. 2009. "Obraćanje u religiju koja ti progovori". U *Konverzija i kontekst: Teorijski, metodološki i praktični pristupi religijskoj konverziji*, ur. Zorica Kuburić i Srđan Sremac, 17-42. Novi Sad: CEIR.
- Loma, Aleksandar. 2000. "Poreklo i izvorno značenje slovenske reči čudo". U *Čudo u slovenskim kulturama*, ur. Dejan Ajdačić, 7-21. Novi Sad: APIS, Naučno društvo za slovenske umetnosti i kulturu.
- Mardešić Ž. 2006. Povratak religije ili njezina prilagodba svijetu? *Crkva u svijetu* 41 (2).
- Radulović, Lidija. 2010. "Gender Aspects of Pilgrimage in Serbia from the 1990's until present". In *Pilgrimages, Cult Places and Religious Tourism*, ed. Dragana

grade naracije kao i o magiji, obično skoro svako poznaje ili je čuo za nekog prijatelja njegovog prijatelja, koji je imao magijsko iskustvo ili doživeo čudesno isceljenje. Priče o čudima i čudesnim delima dobijaju tako formu sličnu urbanim legendama.

- Radisavljević-Ćiparizović, 141-150. Niš: Yugoslav Society for the Scientific Study of Religion.
- Shanafelt, Robert. 2004. Magic, Miracle, and Marvels in Anthropology. *Ethnos* 69(3):319.
- Thompson, Paul and Raphael Samuel (eds.) 1990. Introduction to *The Myths We Live By*. 1-22. London: Routledge.

Lidija Radulović

Department of Ethnology and Anthropology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

The (Hyper) Production of Miracles and Miraculous Acts:
The Meaning of Folk and Church Interpretations of these
Phenomena and their Importance for the Process of
Desecularization in Serbia

Over the last 20 years, miracles and miraculous acts have been an important part of the multi-layered process of desecularization in Serbia. The Serbian Orthodox Church is trying to revitalize orthodoxy as interpreted by the church and draw in as many believers as possible. At the same time, the folk orthodox variant of Christianity is being revitalized among the faithful, mostly through populist interpretations with elements of folk religion. This paper analyzes the public production of miracles in Serbia based mostly on material drawn from the media, but also on personal testimonies of informants who have witnessed such events.

Key words: religion, miracles, folk orthodox Christianity, desecularization, the Serbian Orthodox Church, religious experience

(Hyper) production des miracles et des faits miraculeux:
significations des interprétations populaires et ecclésiastiques et
leur importance pour le processus de désécularisation en Serbie

Depuis une vingtaine d'années les miracles et les merveilles sont en Serbie une marque essentielle du processus de désécularisation se déroulant à des niveaux différents. L'Eglise orthodoxe serbe aspire à revitaliser l'orthodoxie religieuse et à attirer le nombre le plus grand de croyants ; toutefois, parmi les fidèles est en même temps revitalisée l'orthodoxie populaire à travers les interprétations populistes contenant des éléments de religion populaire. Dans ce

travail est analysée la production publique des miracles en Serbie à partir des sources médiatiques, puis des expériences personnelles des interrogés qui témoignent de certaines manifestations des miracles.

Mots clés: religion, miracles, orthodoxie populaire, désécularisation, Église orthodoxe serbe, expérience religieuse

Primljeno / Received: 02. 03. 2012.

Prihvaćeno / Accepted for Publication: 10. 05. 2012.